

Психолінгвістичні особливості формування національного характеру у контексті міжкультурного порівняльного підходу

Постановка проблеми. Головним постулатом сучасної методики викладання іноземних мов є думка про те, що мову варто розглядати в освітньому процесі не просто як засіб комунікації та пізнання, але й як шлях, завдяки якому ми проникаємо в національний характер та культурне поле нації. Іншими словами, оволодіння іноземною мовою не просто збагачує інтелектуальний потенціал та емоційну сферу студентів, а надає можливість особистості розвиватися в рамках діалогу культур. Пізнання іншого національного світобачення та іншої культури є цінним у двох аспектах. По-перше, воно пов'язане зі збагаченням картини світу, формуванням діалогічного відношення до явищ іншого образу життя, іншої свідомості, іншої ієрархії цінностей. По-друге, той, хто знайомиться з іншою культурою, краще та глибше пізнає свою власну, усвідомлює себе представником своєї національної спільноти [5, с. 109].

Реалізація міжкультурного порівняльного підходу на заняттях іноземної мови передбачає розгляд загальнолюдських проблем у полікультурному контексті, використання контрастно-компаративного аналізу феноменів культурних картин світу власної та англомовної національної спільнот, що, на нашу думку, сприяє формуванню національного характеру.

Мета статті – висвітлити психолінгвістичні особливості формування національного характеру у студентів в процесі оволодіння іноземною мовою на основі використання міжкультурного порівняльного підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психолінгвістиці прийнято виділяти дві форми свідомості, а саме: когнітивну та мовну, які, відповідно,

корелюють з двома картинами світу – загальною, чітко структурованою системою знань та уявлень людини про світ та саму себе, а також мовною, що функціонує як структурний блок загальної моделі світу та виражає об'єктивну реальність вербальним способом. З точки зору І. І. Халєєвої [12], процес засвоєння іноземної мови передбачає інтерференцію загальної та мовної картин світу. Мовна картина світу є складовою когнітивної картини, саме тому національна культура певного народу має унікальний спосіб концептуалізації оточуючої дійсності.

Ю. М. Караулов є автором гіпотези, яка стверджує, що мовна свідомість складається з певних одиниць – психоглос, які, в свою чергу, на рівні мовної особистості відображають певну характеристику мовної будови та володіють відносною стійкістю до варіацій та стабільністю у часі. Ю. М. Караулов виділяє три види психоглос – граматичні, когнітивні та мотиваційні. Значення граматичних психоглос полягає в тому, що вони формують єдину апперцепційну базу для усіх, хто розмовляє даною мовою. Когнітивні психоглоси співпадають з типовими категоріями образу світу, пов'язані з уявленнями мовної спільноти про взаємовідношення елементів оточуючої дійсності, тобто формують картину світу цієї мовної спільноти. Мотиваційні психоглоси відображають національний характер народу, що розмовляє даною мовою [8, с. 161].

У структурі мовної свідомості також можна виділити два пласти – когнітивний та власне мовний. Мовний рівень мовної свідомості – це рівень вербальної концептуалізації світу, рівень мовних знаків та правил їх поєднання, рівень значень, що втілені в мовних знаках. Когнітивний рівень мовної свідомості – це рівень смислів, іншими словами те, заради чого комбінуються мовні одиниці.

Вивчення іноземної мови безпосередньо впливає на свідомість суб'єкта. По-перше, при засвоєнні другої мови відбуваються зміни власне мовної свідомості, або мовної картини світу, яка до цього часу була сформована в контексті однієї лише рідної мови. По-друге, якісно змінюючи мовну картину

світу індивіда, нова мова неминуче впливає і на загальну картину світу в когнітивній сфері [13, с. 36].

В сучасних умовах модернізації освіти актуальним завданням методики викладання іноземних мов як засобу комунікації між представниками різних народів є теза про те, що мову слід вивчати в безпосередній єдності із культурною картиною даної національної спільноти.

В обґрунтуванні ролі вивчення іноземної мови та іноземної культури в процесі формування національного характеру у студентів ми спиралися на праці присвячені дослідженню психолого-педагогічних та психолінгвістичних технологій навчання іноземної мови [1; 6; 7; 11], а також на сучасні психологічні та дидактичні дослідження закордонних та вітчизняних вчених, в яких стверджується необхідність опори на рідну мову та культуру в процесі вивчення іноземної мови. [3; 7; 9; 10].

Дослідження в області філософської інтерпретації принципу діалогу культур (М. М. Бахтін, В. С. Біблер, В. В. Сафонова, М. С. Каган, Г. Д. Гачев, М. К. Петров, П. П. Гайденоко, та ін.) показують, що для кращого розуміння феноменів іноземної культури необхідно одночасно пізнати своєрідність власної культури, адже повноцінне розуміння інших національностей неможливе без розуміння себе. Усвідомлення рідної культури у співвіднесенні з культурами іншомовних народів дає можливість зрозуміти власну національну унікальність, відчувати себе невід'ємним елементом рідної культури та повноцінним громадянином глобальної спільноти. Вивчення інших культур дозволяє глибше та ширше оволодіти цінностями рідної культури.

Аналіз різноманітних концепцій стосовно інтерпретації діалогу культур дозволяє зробити наступний висновок: діалог культур доцільно детермінувати як особистісно-орієнтовану технологію викладання іноземних мов, структурними блоками якої є мова та культура, мовна та культурна картини світу, комунікативна культура мовної особистості в різних мовах, культура та національний характер. Саме діалог культурних систем дозволяє студентам розвиватися, глибше пізнавати свою унікальність, співвіднести різні культури в

плані етнопсихологічних особливостей, норм, образу життя, цінностей тощо. Сучасні особистісно-орієнтовані технології викладання іноземних мов мають ґрунтуватися на принципі діалогу культур як основи освіти орієнтованої на гуманістичні цінності суспільства.

Діалог культур з точки зору викладання іноземних мов – комплексний феномен, що проявляється крізь призму взаємозв'язку мови та культури, невербальної поведінки та емоцій, національного характеру та комунікативної культури особистості [2, с. 15].

Психолінгвістичні особливості формування національного характеру полягають у використанні іноземної мови, що, в свою чергу, передбачає засвоєння не лише мовного коду, а й національних культурних особливостей іншого народу з метою кращого пізнання власних етнопсихологічних особливостей.

Іншими словами, організація діалогу культур на заняттях іноземної мови є одночасно і умовою успішного оволодіння іноземною мовою і ознайомленням з культурним життям іншої національної спільноти. Маючи справу з новими аспектами культури певного народу, студенти не лише проявляють адекватне її сприйняття та розуміння, але й намагаються здійснити контрастно-компаративний аналіз зі своєю рідною культурою. Завдання на порівняння та співставлення допомагають глибше усвідомити та пізнати власну національну ідентичність і, відповідно, сформувати національний характер.

Виклад основного матеріалу дослідження. В рамках нашого дослідження ми зосередили свою увагу на національно-своєрідних феноменах культури, тобто тих реаліях, які виконують функцію неусвідомленого приєднання до пануючої системи цінностей [10, с. 28]. Такими феноменами є наступні:

- традиції (стійкі елементи культури), звичаї (традиції в „соціонормативній” сфері культури), обряди (функціонують як неусвідомлене приєднання до даної системи норм);
- традиційно-побутова культура;

- повсякденна поведінка;
- „національні картини світу”;
- художня культура як елемент етнографії та етнології народу [5, с. 113].

Головною особливістю викладання іноземної мови (в нашому випадку англійської) в умовах впровадження експериментальної програми був акцент на контрастно-компаративному аналізі двох культур: іноземної та рідної. В той час як заняття іноземної мови контрольної групи проводилися виключно в рамках традиційного підходу – з орієнтацією на англomовну культуру. Саме таким чином, на нашу думку, студенти експериментальної групи мали змогу не лише пізнати та усвідомити культурну самобутність іншої національної спільноти, а й вийти за рамки цієї монокультури і завдяки порівняльному співставленню проникнути у власний національний характер.

В процесі експериментальної програми контрастно-компаративний аналіз двох культур на парах англійської мови будувався як послідовність наступних етапів:

- 1) актуалізація у студентів знань про рідні культурні феномени, що розглядаються в рамках запропонованої теми;
- 2) ознайомлення з культурними феноменами англomовної культури (їх експліцитними та імпліцитним значеннями і проявами);
- 3) порівняння із подальшим виявленням подібних та відмінних аспектів.

На першому етапі студенти мали змогу з’ясувати свій рівень знань про національні особливості рідної культури; замислитися над змістом та об’ємом тієї інформації, якою вони володіли; і зрештою критично проаналізувати власну готовність до обговорення запропонованої теми, що власне і слугувало мотивом їхньої пізнавальної діяльності та поштовхом до пошуку нової інформації. Цей етап також мав на меті підготувати студентів до засвоєння матеріалу про іноземну культуру, сприяти ґрунтовнішому осмисленню нових

фактів. І, власне, останній етап спонукав студентів самостійно мислити, аналізувати, співставляти та порівнювати рідну та англomовну культури.

Основним компонентом змісту процесу формування національного характеру у студентів був текстовий матеріал. Саме текстова діяльність мовної особистості зумовлює дії, пов'язані із породженням та інтерпретацією текстів, детермінує структуру комунікативно-пізнавального процесу. Враховуючи цей аспект, доцільно підкреслити, що в рамках викладання іноземних мов важливим є етнопсихолінгвістичне дослідження тексту, що пов'язане із особливостями національного характеру певного народу, його історією та культурою, особливим національним образом світу – усе, що відображається в мовній картині світу.

Текст як носій культури „живе” в культурі [6], його естетико-пізнавальне та наукове значення завжди перебуває в скарбниці людської культури [4]; через текст відбувається відображення картини світу представника етнічної спільноти, його національного характеру, цінностей, традицій тощо.

Текст культури, на нашу думку, слід тлумачити як своєрідну форму комунікації, що передає певним способом організовану та направлену інформацію пов'язану з національно-культурним змістом.

Для відбору вербальних текстів, що використовувалися у формуючому експерименті, нами були визначені наступні принципи:

- 1) принцип змістовної достатності тексту у зв'язку із темою, що вивчається;
- 2) принцип відповідності тематики тексту інтересам та комунікативним потребам студентів;
- 3) принцип відповідності рівня складності тексту рівню мовної підготовки студентів на даному етапі навчання;
- 4) принцип національно-культурної інформативності;
- 5) принцип можливості побудови контрастно-компаративного аналізу двох культур;

б) принцип використання лексики з національно-культурним компонентом значення.

В рамках нашого дослідження значна увага приділялася текстам національно-культурної інформативності, тобто таким, що містили факти про історію, традиції, культурні реалії, національні особливості народів. Основним завданням студентів у роботі із запропонованими текстами було пошук аналогів в рідній культурі, співставлення та порівняння феноменів національно-культурного життя в іноземній та рідній культурах із обов'язковою власною інтерпретацією засвоєного матеріалу.

У процесі роботи з текстами значна увага приділялася оволодінню лексичним складом мови. Беззаперечною є думка стосовно того, що за кожним явищем та феноменом об'єктивної реальності знаходиться культурна картина певної національної спільноти. Щоб зрозуміти лексичні одиниці в тексті не достатньо лише володіти їх значенням, важливим в даному аспекті є культурні феномени, які вони позначають. Робота із лексичним пластом включала три послідовні етапи: оволодіння словами, фразами (висловлюваннями) та реченнями.

В процесі формування лексичних навичок ми намагалися урізноманітнити завдання шляхом використання нетрадиційних підходів до опанування лексичних одиниць. Одним з таких методів, наприклад, є завдання, в основі якого лежить принцип асоціації. Викладач на дошці записує 10-20 слів, що вже знайомі студентам (наприклад, breakfast, song, law, home, church, yellow, stork, wedding, field, love, woman, wheat, red, embroidery etc.). Кожен працює самостійно, занотовуючи асоціації, які викликають запропоновані слова. Далі, студенти працюють в парах та порівнюють свої асоціативні ряди. За цим слідує загальне обговорення та запис асоціацій на дошці навпроти кожного слова. Наступним етапом цієї вправи є аналіз та категоризація студентських асоціацій на власні та ті, що зумовлені національною приналежністю індивіда. Таким чином, на нашу думку, виконання подібного завдання сприяє усвідомленню студентами того факту, що лексичний пласт мови є відображенням

національних уявлень, а фундаментом значення лексичних одиниць є культурні феномени даної етнічної спільноти.

Іншим прикладом вправи, в основі якої також лежить принцип асоціації, є наступне завдання. Студенти діляться на невеликі групи по 5-6 чоловік в кожній та сідають колом. Викладач пропонує кожному учаснику групи записати перших 5-6 слів, що спадають на думку, коли він чує про свою країну. Тоді студенти по черзі не лише зачитують свої слова іншим членам групи, а й намагаються пояснити свій вибір. Наступним етапом цієї вправи є виконання тих самих завдань у контексті Британії (це також може бути будь-яка інша англomовна країна). Завершальною ланкою в даному випадку є дискусія, яку слід організувати в рамках контрастно-компаративного аналізу, пропонуючи студентам такі запитання:

- *What did you learn about your own cultural values from this activity?*
- *What did you learn about English culture's values?*

Отже, саме на основі співставлення рідної та іноземної мов із врахуванням національних особливостей культури студенти мали змогу зрозуміти усі відтінки значення нових лексичних одиниць і разом з тим усвідомити культурні відмінності.

Різновидом лексичної вправи, що базується на оволодінні студентами речень, є вправа “Agree or Disagree?” („Погоджуетесь чи Не погоджуєтесь?”). Група отримує роздатковий матеріал у вигляді карток з твердженнями стосовно певних національно культурних аспектів. Такими, наприклад, можуть бути наступні речення:

- *Foreigners who go to live in a new country should give up their foreign habits and adapt to the new country as soon as possible.*
- *Ukrainians do not take enough initiatives to develop their country.*
- *English should be accepted as the universal language of the world.*
- *Minority members of any population should conform to the customs and values of the majority.*
- *It does not matter which country you were born in, you can be a patriot of any.*

Студенти ознайомлюються із запропонованими твердженнями та відмічають ті, з якими вони згодні та незгодні. Далі, студенти працюють в невеликих групах по 2-3 чоловіки та обговорюють власні варіанти відповідей. Якщо хоча б одна людина у групі не погоджується з даним твердженням, завдання групи – змінити його таким чином, щоб усі учасники могли погодитися. Іншими словами, вправа стимулює студентів до лексичної модифікації речень. Тоді, відбувається загальне обговорення тверджень та презентація їх варіацій.

Цікавою в рамках міжкультурного порівняльного підходу є вправа, що передбачає роботу з фразеологічним пластом мови, зокрема прислів'ями. Аналіз фразеологічної концептуалізації світу сприяє поглибленню знань про семантику мови в цілому та її зв'язок з етносвідомістю та національним характером. Студентам пропонується низка прислів'їв англійською мовою, наприклад:

- *A penny saved is a penny earned.*
- *A stitch in time saves nine.*
- *Good fences make good neighbours.*
- *Too many cooks spoil the broth.*
- *All will come out in the waiting.*
- *Wisdom is the better part of valour.*
- *It's a poor mouse has only one hole.*

Студенти працюють самостійно, зазначаючи етнокультурні репрезентації рис характеру та вдачі людини, що лежать в основі запропонованих фразеологічних виразів (безтурботність, економія, бережливість, розум, кмітливість, досвідченість тощо). Наступною ланкою роботи із даним завданням є обговорення українських еквівалентів англійських прислів'їв. Студенти порівнюють та співставляють цінності відображені у змісті українських та англійських фразеологічних виразів.

Даний вид діяльності можна також дещо урізноманітнити. Наприклад, студенти діляться на декілька мікрогруп і презентують приказку чи прислів'я у вигляді дії. Завдання інших мікрогруп – запропонувати англійський та

український еквіваленти даної приказки чи прислів'я, а також здогадатися які риси національного характеру були представлені в діях.

Безсумнівно, що всі слова, висловлювання, фразеологічний та ідіоматичний пласт мови є ключовим елементом в реалізації функції мови як засобу культури. Лексичний склад мови можна розглядати як певну мовну картину світу, що відображає особливий погляд та сприйняття світу окремою нацією. Вивчення та дослідження окремих лексико-семантичних груп є одним з основних засобів усвідомлення та розуміння унікальності національних рис різних етнічних спільнот.

Необхідно також зазначити, що реалізація діалогу культур на заняттях іноземної мови є можлива не лише за умови, що студенти вміють сприймати та розуміти іноземні тексти при читанні і можуть чітко висловити свої думки в монологічній й діалогічній формах. Важливим є також розвиток навичок аудіювання, а також вмінь письмово сформулювати власні думки. Іншими словами, саме використання усіх видів мовленнєвої діяльності у психологічно комфортному для спілкування кліматі є необхідною умовою для практичного втілення діалогу культур.

Таким чином, міжкультурний порівняльний підхід, що використовувався з метою формування національного характеру у студентів в процесі оволодіння іноземною мовою, впроваджувався трьома послідовними етапами: 1) актуалізацією знань про рідні культурні феномени; 2) ознайомленням з іноземними культурними феноменами; 3) аналізом подібних та відмінних аспектів культурних картин двох національних спільнот. Основними компонентами змісту експериментальної програми були тексти культури та лексичний пласт мови (слова, фрази, речення).

Узагальнюючи та систематизуючи роль міжкультурного порівняльного підходу ми дійшли наступних висновків: процес оволодіння іноземною мовою зумовлює інтерференцію мовної та загальної картини світу і передбачає проникнення в культурне поле та національну свідомість народу. Іноземна мова слугує ефективним інструментарієм психолінгвістичних особливостей

формування національного характеру, що базується на розвитку особистості студента в межах дихотомії власного та іноземного народів. Зустріч двох культур на парах іноземної мови та використання контрастно-компаративного аналізу рідних та іноземних культурних феноменів забезпечує студентів можливістю глибше усвідомити та пізнати власну національну своєрідність.

Перспективи подальших наукових розвідок. Нашим наступним завданням є діагностика показників сформованості національного характеру у студентів експериментальної групи після впровадження формуючого експерименту та їх статистичний аналіз.

Література

1. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев. – М. : – 2-е изд., 1999. – 149 с.
2. Буряк В. А. Деловая межкультурно-коммуникативная компетентность как личностный компонент содержания образования в экономическом вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Буряк Виктория Анатольевна – Ростов-на-Дону, 2006. – 30 с.
3. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Просвещение, 1990. – 243 с.
4. Гальперин П. Я. Введение в общую психологию. Учеб. пособие / П. Я. Гальперин. – М. : Книжный дом "Университет", 2002. – 118 с.
5. Гвоздева Е. Н. Воспитание национального самосознания студентов педагогического вуза средствами иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гвоздева Елена Николаевна. – Чита, 2006. – 190 с.
6. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / Залевская Александра Александровна. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т., 2000. – 382 с.
7. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 221 с.

8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987, – 262 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Изучение иностранных языков и культур на университетском уровне / С. Г. Тер-Минасова // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 19. – 1998. – №2. – С. 7-20.
10. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: уч. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
11. Фрумкина Р. М. Психоллингвистика : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Р. М. Фрумкина. – 3-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 320 с.
12. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи / И. И. Халеева. – М.: Высшая школа, 1989 – 238 с.
13. Цветкова Т. К. Теоретические проблемы лингводидактики: Монография / Т. К. Цветкова. – М.: Компания спутник +, 2002. – 107 с.